

Nagy kincsek egy kis faluban

Németbánya három értéke a Veszprém Megyei Értéktárban

„Minden nemzet, amely elmúlt kora emlékezetét semmibe veszi, vagy semmivé lenni hagyja, saját nemzeti életét gyilkolja meg, s akármilyen más kezdődjék ezentúl, az a régi többé nem lesz.”

Kölcsey Ferenc gyakran emlegetett mondata munkálhatott a honatyák gondolataiban is, amikor 2013-ban megalkották a nemzeti értékek védelméről és a hungarikumokról szóló törvényt. A jogszabályok csak keretet adtak az értékmentéshez, de a települések lehetőséget kaptak arra, hogy maguk alakítsák ki helyi értéktáraikat, így dokumentálva a múltat idéző tárgyi és szellemi értékeket. Nagy felelősség a helyi értéktárak feltöltése, hiszen ezeknek tartalma adja a bázist a hungarikum-piramis számára. Szakemberek segítségével, több minősítési folyamaton át kerülhet egy-egy érték a nemzeti értéktárba vagy a hungarikumok közé.

Németbányán, ebben a bakonyi kis faluban 2015 májusában alakult meg az értéktár. A többnyire pedagógusokból és közművelődési szakemberekből álló bizottság az eltelt hét év alatt harminchárom értéket rögzített a különféle szakterületekről, és népszerűsítette is ezeket a helyi s megyei értéktár-ünnepek alkalmával.

Az erdőkkel, patakokkal körülölelt, festőien szép falucska három természeti értéket vett fel lajstromába: a németbányai Pisztrángos-tavat, az itt eredő Bitva-patakot és a Magyar-forrást. Az épített környezet kategóriába kilenc nevezetes építmény került: a gyönyörű sváb boltíves házak, a közösségi élet fontos színterei az ódon kocsmák, a vadászház, a közadakozásból, javarészt magántőkéből huszonnégy éve épült Szent Márton-kápolna, az útszéli és erdei keresztek, az erdei fürdő, az Emléksírkert, valamint az elpusztított falu, Iharkút emléke. A kulturális örökség kategóriába huszonegy érték került. Itt kaptak helyet a falu múltjával és jelenével kapcsolatos könyvek, mint a 2003-ban, a község alapításának kétszázötven éves évfordulója tiszteletére dr. Hudi József szerkesztésében megjelent falumonográfia (Németbánya története), a magánnyomtatásban készült Félévszázad Németbányán képeskönyv (Kiss Albertné Holeczky Éva munkája), a csaknem 30 éve (folyamatosan és naprakészen!) kézzel írt Falukrónika, a falu néptanítóinak szakmai életútja, mely társadalomrajz és pedagógiatörténet is egyaránt. A kápolnaépítés története, valamint egy kitelepített honfitársunk német nyelven írt gyermekkori visszaemlékezése is nagyon érdekes olvasmány, magyar fordításukban is. 2020-ban jelent meg négyszáz példányban egy kétnyelvű receptgyűjtemény, Kiss Albertné összeállításában, mely képekkel mutatja be a sváb konyha ünnepi és hétköznapi ételeit.

Több alkotóművész is élt, illetve él napjainkban is ebben az ékszeres doboznak is nevezett falucskában, akik közül a legismertebb és legjelentősebb az 1868-ban itt született Nagy Sándor képzőművész. Erdősiné Kiszlinger Mária naiv festő (1947), Somkuti Mária népi iparművész (1954), Tóth András képzőművész (1955), Kulinyi Márton fafaragó művész (1954) munkásságát is egy-egy dokumentáció őrzi értéktárunkban. Kulturális örökségünkhöz soroltuk a faluház tárlóiban látható, helyben gyűjtött néprajzi kultúrát, a tárgyi értékeket, a németbányaiak ünnepi és hétköznapi viseleteit, valamint a szomszédos egykori falu, Iharkút területén, dr. Ősi Attila paleontológus által feltárt dinoszaurusz leleteket.

Az ipari és műszaki megoldások kategóriában egyetlen értékünk van, a Zuhatagkút, mely olyannyira jelentős, hogy a Veszprém Megyei Értéktárba is bekerült. A Zuhatagkút ékes példája annak, miért is kellenek az elhivatott lokálpatrióták a helyi értéktárakba: hogy a düledé-

Zuhatagkút a Straub kocsmá udvarán

A restaurált zuhatagkút (a háttérben dr. Papp Zoltán)

zó romokban vagy egy ócskavasnak vélt szerkezetben is meglássák a különlegességet! Márpedig az ódon és évtizedek óta elhagyott *Straub* kocsmá udvarán *Schmidt* Attiláné értékőrünk olyan kincsrre lelt, amelyből az országban már csak egyetlen darab van, a falunkban álló becses példány, amely ipari műemlék. Ez a vízkiemelő szerkezet végtelenített láncszerkezetre szerelt kis edényekből, serlegekből áll. A lánc alja a vízbe ért és a felül lévő meghajtó kerék segítségével hozta fel a vizet a kis csatornában. A XX. század elején a budapesti GERŐ és GYŐRY cég műhelyében készült darabról egy helyszíni szemle után jelentette ki *dr. Papp Zoltán* egyetemi docens, a korabeli vízkiemelő rendszerek gyűjtője és restaurátora, hogy ez a szerkezet igazi túlélő. Műszaki ereklje, melyből jelenleg csak ez az egyetlen egy darab van az országban, ezért megóvása, megbecsülése minden igényesen gondolkodó ember feladata.

Az egykor németajkú település német nemzetiségi és települési önkormányzata vállalta fel a nemes feladatot, hogy a kútat megmenti az enyészettől. (A közel félmillió forint költséget a Német Nemzetiségi Önkormányzat biztosította.) Miután az örökösök a kútat a falunak ajándékozták, *dr. Papp Zoltán* a kút kiemelése után fél évig dolgozott a szerkezet helyreállításán, felújításán. A 2021. évi értéktár-ünnepünk óta a faluházban látható az állandó értéktári tárlatban, működőképes állapotban.) Nagy örömeinkre szolgál, hogy ez az egyedülálló ipari műemlék már nemcsak a németbányaiak kincse, hanem 2022. óta a *Veszprém Megyei Értéktár értékei* közt is megtalálható.

A Németbányai Települési Értéktár szívében viseli az eltüntetett szomszédos falu, *Iharkút* emlékét is. Az ország eltűnt települései közül ez az egyetlen, amely nem infrastruktúra hiányában, hanem gazdasági érdekek miatt szűnt meg. *Iharkút* bakonyi irtásfaló volt, már az Árpád-korban lakott hely, a török időkben a környék településeihez hasonlóan pusztává vált. Újratelepítését az Esterházy család kezdeményezte, akik telepes svábokat hívtak a Bakonyba. A második világháború után a faluból a németajkúakat kiutasították, de sorsát a község alatt talált bauxit felfedezése pecsételte meg, melynek kitermelését 1979-ben kezdték. A lakosságot kitelepítették, a falu épületeit lebontották, temetőjét felszámolták, a halottak a németbányai temetőben lettek végső nyugalomra. *Iharkút* egy hatalmas külszíni bauxitbányává vált. Vörös kráterek tették láthatatlanná az egykor oly szép, forrásokkal és fenyvesekkel övezett családi kis település takaros házait, virágzó kertjeit. Több mint két évtizeden át csend honolt a holdbéli tájon, s amikor már az idő könnyítette a fájó emlékeken, *Bakonyi Lajos* főerdész ötlete nyomán 2003-ban megrendezték az *iharkútiak* első találkozóját. Azóta rendszeresen találkoznak az egymástól elszakított családok az egykori szülőföldön. Létrehoztak egy emlékparkot, melyben van egy gémeskút is, annak az egyetlen kútnak a helyén, melyről a lakók egykor a vizet hordták, s melyről a falu a nevét kapta. A legmeghatóbb esemény az volt, amikor a gémeskút mellé felállított harangtoronyban először szólalt meg az elveszettnek hitt, de megtalált ősi lélekharang. Mintegy kétszázan könnyezték meg a torokszorító eseményt.

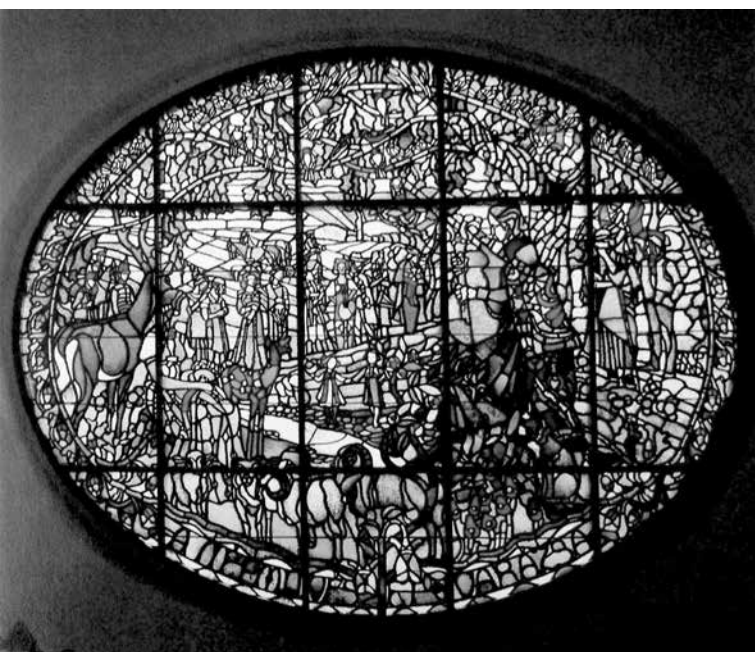
A szomszédos község, Németbánya temetőjében megépült az *Iharkúti Hősi Emlékmű*, rajta a két világháború hősi halottai és az 1948-ban kitelepített németajkú lakók neveivel. Az eltelt csaknem négy évtized alatt a táj krátersebei begyógyultak, de az *iharkútiak* lelkén ejtett sérülés talán sohasem múlik el. A szülőföld iránti szeretetet nem lehet kitörölni az emberek lelkéből. *Iharkút* egykori lakói évek óta egyre több jelet állítva bizonyítják szülőföldjük iránti ragaszkodásukat. Nincs még egy olyan falu, melynek megszűnése után lett volna címere, címeres zászlaja és ötkötetes monográfiája! (A monográfiát az *iharkúti* kötődésű *dr. Tölgyesi József* főiskolai docens állította össze.) *Iharkút* nevét mégsem ezért ismerte meg az ország és a tudományos világ, hanem a bauxit kibányászása után a *dr. Ősi Attila* paleontológus és társai által felfedezett, nyolcvanmillió évvel ezelőtt élt dinoszauruszok maradványairól.

Az *Iharkúti* Emlékpark a haranglábbal

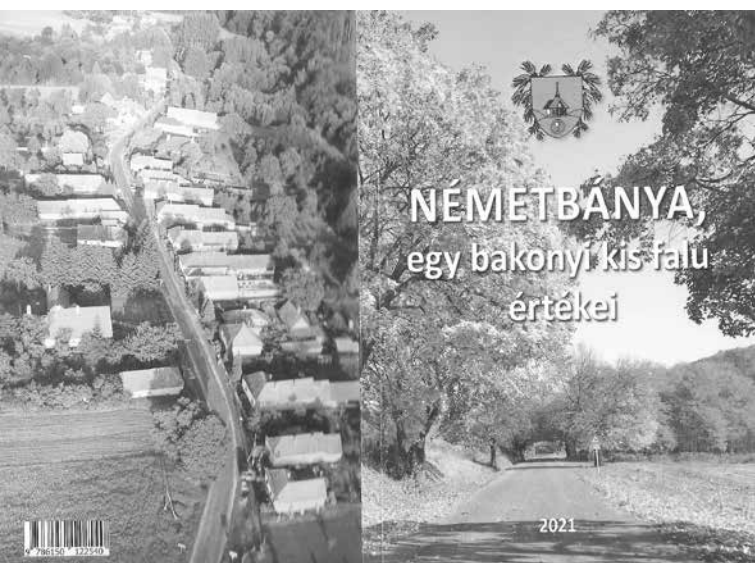

Iharkút Megyei Értéktárba vételének dokumentumát
Bakonyi Lajos veszi át

A Veszprémi Petőfi Színház üvegmozaikja, Nagy Sándor alkotása

Németbánya, a Bakonyalján megbúvó, fenyvesekkel és a Bitva-patakkal körülölelt, alig száz lelkes, de nagy múltú apró zsákfaló. A Bakony ékszeres dobozának is nevezett német ajkú település.

Alapítása 1753-ra tehető, de határa már a korábbi történelmi korokban is lakott volt. A falutól északra levő Pásztorkút-dűlőben későbronzkori halomsírok találhatók. Ez azt jelenti, hogy az őskorban, illetve a késő bronzkorban itt már éltek emberek. A jelenlegi település alapítása egy német üvegfúvó mester Kostaiger Mihály nevéhez fűződik, aki a városlódi és csehbányai üveghuták után Németbányán is létrehozott egyet. Táblaüveget, orvosságos üvegcséket, különféle butéliákat állított elő. Az első munkások német telepesek voltak, akik néhány évi adómentesség reményében költöztek ide Bajorországból, a Schwarzwald-ból, de Tirol környékéről is. A falu német nevét – Deutschhüten – a hutáról és az alapító németekről kapta.

Több nemzedék békésen élt az új hazában, de 1905-ben a munkanélküliség miatt megindult az elvándorlás. Az 1900-as népszámláláskor tizenegy személy, a tíz évvel későbbi idején pedig már negyvenhárom tartózkodott „külföldön”, vagyis Amerikában. Munkát keresni mentek. A kivándorlók egyik célpontja az Egyesült Államok keleti partvidéke, Ohio állam, Cleveland városa volt. A nők házicselédként helyezkedtek el, a férfiak nehezebb munkát végeztek. Koller Sándor alispán Veszprém vármegye 1905 évi közigazgatásáról szóló jelentésében – ahogy azt Hudi József Németbánya története című, 2003-ban kiadott monográfiájában idézi – így írt erről:

„Azt, hogy Amerikában a kivándorlóktól mily terhes munkát követelnek, s hogy a visszatértek igen nagy része a megfeszített munkától elsanyarva, lezsarolva és igen gyakran testileg elnyomorodva érkezik haza, a kivándorolni szándékozók, jóllehet erre mindig figyelmeztetve lesznek, figyelembe egyáltalán nem veszik.”

A kivándorlók nem akarták véglegesen elhagyni hazájukat, mégis nagyon kevesen tértek vissza szülőfalujukba. A kint maradtak közül negyvenegyen egy emlékkeresztet állítottak, nevük kőbe vésve olvasható az emlékművön. A köznyelv által amerikai keresztnek nevezett 100 éves emlékművet Mária Todte asszony kezdeményezésére, közel egymillió forintért az általa alapított Kápolna Alapítvány állította helyre 2013-ban. (Maria Todtét, szül. Wenczelt, gyerekként telepítették ki a családjával, ma Brühlben él. – A szerk.)

1948 januárjában a kis falu ötvenkét családja vált egy visszafordíthatatlan politikai döntés áldozatává. Az 1941-es népszámláláskor magukat németnek vallókat elszakították családjuktól, szülőföldjüktől: 1948-ban mintegy kétszázötven embert elűztek a volt NDK területére. Az akkor négyszáz lelket számláló település lakóinak száma így százötvenre csökkent. A kitelepítettek mára ugyan megbékéltek sorsukkal, de szülőföldjüket, a hetven évvel ezelőtti szörnyű eseményeket soha nem tudják elfelejteni. Maria Todte asszonyt a megbékélés, a megbocsátás vezérelte, amikor elhatározta, hogy az elhurcoltak emlékére kápolnát emeltet. Gyűjtést, adományozást szervezett, és a befolyó összegekből, a helybeliek adományaiból és többmillió saját tőkéből 1998-ban felépült a „megbékélés kápolnája” Németbányán.

(A faluról a BARÁTSÁG 2018/6. számában közölt hosszabb, képekkel gazdagon illusztrált ismertetőt.)

A Nagy Sándor
utca elején Marcsik
Zoltánné Király
Ágnes polgármester
és Kriesch György

Iharkút neve az elszármazottak szívében az összetartozás és az egymás iránti szeretet jelképévé vált, mert ők már örökre iharkútiak maradnak, génjeikben, lelkületükben és álmaikban. Németbánya Értéktár Bizottsága példaértékűnek tartja az iharkútiak szülőföld iránti ragaszkodását, összetartozását, ezért kötelességének érezte Iharkút emlékének megőrzését. Volt egyszer egy falu, Iharkút címmel 2016 januárjában vette fel értékei közé az elpusztított falu emlékét az Épített környezet kategóriába. Még ugyanebben az évben kaptuk meg a Veszprém Megyei Értéktár határozatát arról, hogy az egykori falut megyei értéké nyilvánították, valamint arról, hogy javaslatot küldtek a *Magyar Értéktárba történő felvételére is.*

Nagy Sándor képzőművész Németbányán született 1868. május 18-án. Apja gazdatiszt volt, vadász. Mivel pusztán laktak és így nem tudott volna iskolába járni, öt éves korában elkerült hazulról. Veszprémbe költöztek a Galamb utcába. Ott, majd Győrött és Budapesten végezte tanulmányait. Két évig a Magyar Királyi Mintatanodában Székely Bertalan kedvelt tanítványa volt. A szecesszió programjának megfelelően a művészet több ágát is művelte: festő és grafikus, üveg- és textilművész volt. Az első világháború éveitől művészetében egyre nagyobb szerepet játszott az akvarell és a pasztell. Veszprémi tartózkodása alatt olyan ismert remekművek születtek, mint az Ave Myriam, és a Szent várakozás, s tervei alapján készült el a Petőfi Színház ovális üvegablaka, mely a Népművészet varázsa címet viseli. (Kivitelezője Róth Miksa volt. Ugyanezek a motívumok találhatóak Marosvásárhelyen is a Teleki Téka üvegablakain, melyeket szintén Róthtal készítettek.) Nevéhez fűződik a veszprémi színházépület külső falának mozaikképe is, a Hunort és Magort ábrázoló falfestmény, melynek címe: „Rege a csodaszarvasról”. Veszprémi évei után sógorával Kriesch Aladárral alapították a Gödöllői Művésztelepet. Kettejük erőfeszítései és művészeti elképzelései alakították ki a magyar szecesszió arculatát. Kezdetől hirdített tanító-oktató programjának jelentős fejezetét alkotta főiskolai tanársága. 1934-ben hívta meg a Képzőművészeti Főiskola, s tíz éven át tanította itt a freskófestés módszerét, valamint a gobelin- és mozaikkészítést. Grafikája ebben a korszakban is meglepetésekkel szolgál. Szinte lehetetlen felsorolni bel- és külföldön található alkotásait, de nagyon jelentős a csornai plébániatemplom szentélyfreskója is, melynek monumentális képeit ő készítette. Sikeres kiállításai voltak Budapesten a Nemzeti Szalonban és a Műcsarnokban, Milánóban és Londonban. Budapesten többször nagydíjjal, Milánóban aranyéremmel (1906) jutalmazták munkásságát. 1950. március 14-én hunyt el Gödöllőn. Tiszteletere utcát neveztek el róla, ahol emléktáblája is megtalálható.

Németbánya lakossága büszke neves szülőttére, hisz munkássága a magyar képzőművészet legnagyobb teljesítményei közé tartozik. Tevékeny életműve Heitler László pápai és Fülöp Lajos almádi festőművészek ajánlásával került 2015 októberében Németbánya értéktárába. Életműve, veszprémi munkássága olyan jelentős, hogy a Veszprémi Települési Értéktáron kívül 2019 áprilisában a Veszprém Megyei Értéktár is felvette értékei közé. A szülőfalu a 2021. évi értéktár-ünnepen kiállítást rendezett Nagy Sándor tizenhét eredeti alkotásából, majd a kiállítás kurátora Kriesch György – Nagy Sándor rokona – előadást tartott a festőről és a Gödöllői Művésztelepről. A faluházban ezután avatták fel Kulinyi Márton fadaragó művész Nagy Sándorról készült domborművét. Németbánya önkormányzata és lakossága ezen a napon nevezett el utcát híres szülőttéről, így tisztelegve emberi és művészi nagysága előtt. Szintén ezen a napon vehette kézbe Németbánya lakossága a Hungarikum pályázaton nyert támogatás révén 1000 példányban megjelent – az értéktár bizottság által szerkesztett – könyvecskét, mely 33 kincsünket mutatja be *Németbánya, egy bakonyi kis falu értékei* címmel.

Kiss Albertné
a Németbányai Települési Értéktár Bizottság elnöke